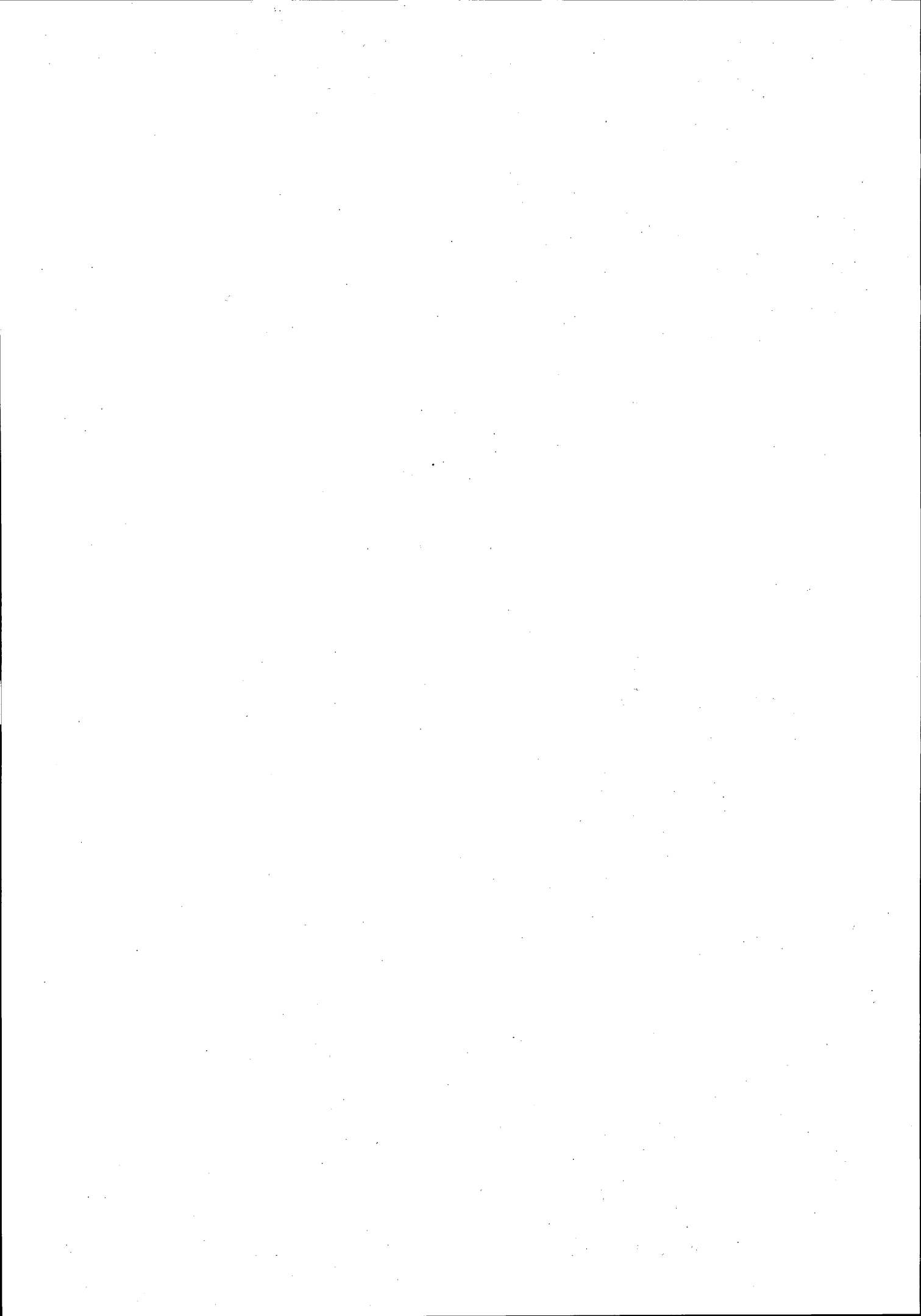

TÖRTÉNET, TOPOGRÁFIA
GESCHICHTE, TOPOGRAPHIE

AQUINCUM 1. SZÁZADI MEGSZÁLLÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A pannoniai dunai határszakasz első, nagyobb arányú katonai kiépítésére Vespasianus uralkodása idején, C. Calpetanus Rantius Quirinalis Valerius Festus helytartósága alatt került sor. Egy 1937-ben talált töredékes aquincumi építési felirat 1970. évi revíziója kimutatta, hogy az Óbudán, a későbbi legiotábor körzetében már a 70-es évek elején egy alátábor épült. A feliratnak ez a feloldása lehetővé tette Vespasianus pannoniai határvédelmi politikájának újraértékelését is.¹

Az 1980-as évek elején többször került sor a felirat lelőhelyének környékén kisebb-nagyobb, többnyire leletmentő feltárásokra. 1981 nyarán egy középkori épület és az alatta még részben megmaradt római kori épület feltárása során az építési felirat két további darabja is előkerült.² Az eddig ismert első töredéket 1937-ben, az óbudai Lajos utca 167. sz. ház kertjében a földön fekvő találták. Hogy az eredeti lelőhely is itt volt-e, vagy máshonnan hurcolták ide a követ, nem lehetett megállapítani.³ Az 1981-es ásatásra ugyanezen a telken, a késő római erőd déli falától délre került sor. (1., 4. kép) A két új felirattöredék megerősíti Tóth Endre és Vékony Gábor kiegészítését,⁴ a tábor építő csapat nevének kivételével. Az ő kiegészítési javaslatuk a következő volt:

[Imp(eratori) Caesar(i) Vespasiano Aug(usto) pont(ifici) max(imo) / [tr]i[b(unicia) pot(estate) IIII imp(eratori) X p(atri) p(atricae) co(n)s(uli) IIII designat(o) V censori] / T(ito) Caesar(i) Vespasiano trib(unicia) pot(estate) II imp(eratori) IIII co(n)s(uli) II desig(nato) III] / Caesar(i) Augusti f(ilio) Domitiano co(n)s(uli) II princip(i) iuventutis] / C(aio) Calp(etano) Rantio Quirinale Val(erio) Festo leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)] / ala [I Hispanorum Auriana cui praees] / L(ucius) M[... .. praefectus]

Az új darabokon a felirat 3–7. sorának további részletei szerepelnek, a két első sor továbbra is hiányzik.⁵ (2. kép) A teljes felirat fennmaradt részletei tehát a következők:

3. sor: [T. Caesar [- - -] if [- - -]
4. sor: Caesar [- - -] p] rincip [- - -]
5. sor: C. Calp [- - -] Valerio Festo leg.
6. sor: ala [- - -] Frontoniana
7. sor: L. M. [- - -]ore praefecto

A felirat kiegészítésénél az 5. és a 6. sorból lehet kiindulni, amely a helytartó, ill. az építő csapat nevéet tartalmazta: e két sor hosszúsága alapján határozható meg a felirat sorainak hossza. A helytartó nevéet a kiegészítési javaslatnál teljes hosszában megtartottuk, mivel Calpetanus nevéet valamennyi feliraton teljes egészében kiírták, és a ránk maradt töredékeken sincsen rövidítés.⁶

Az így keletkezett sor – C(aio) Calp(etano) Rantio Quirinale] Valerio Festo leg(ato) – meglehetősen

hosszú, így a csapat nevében a sorszámot betűvel írtuk ki, ami ebben a korban nem szokatlan: ala [prima Tungrorum] Frontoniana. Sajnos, a 7. sorban az ala praefectusának a nevét továbbra sem tudtuk kiegészíteni.⁷

A helytartó neve után hivatala valószínűleg csak a leg(atu)s rövidítéssel volt kiírva, a szokásos leg(atu)s Aug(usti) pr(o) pr(aetore) helyett, mivel a felirat szigorúan szerkesztett volt, s az egyes sorok hossza lefelé mindkét oldalon arányosan csökken.

A 3. sorban, amely Titus titulaturáját tartalmazta, a [pont]i]f(ex) szó előtt csak az imperatori acclamatiók kiírására maradt hely. A tribunicia potestas jelölését, fontossága ellenére, a consulatus és a „designatus” említése miatt a kiegészítésen elhagytuk.⁸

A 4. sor, amely Domitianus titulaturáját tartalmazta, a ránkmaradt p]rincip(i) rövidítés beleillik az eddigi, Tóth-Vékony féle kiegészítésbe. Csak a iuvent(utis) szó rövidítendő, a princip(i) rövidített formájára tekintettel. A 3. és 4. sor olvasata tehát a következő:

T(ito) Caesar(i) Vespasiano imp(eratori) IIII pont]i]f(ici) co(n)s(uli) II des(ignato) III] / Caesar(i) Aug(usti) f(ilio) Domitiano co(n)s(uli) II p]rincip(i) [iuvent(utis).]

A felirat első két sorában Vespasianus császár titulaturáját írták ki. Az újonnan talált szövegrészletek alapján nincs ok arra, hogy az eddigi kiegészítést, amely a 73. év adatait tartalmazza, megváltoztassuk. A kiegészített felirat tehát a következő: (3. kép) [Imp(eratori) Caesar(i) Vespasiano Aug(usto) pont]i]f(ici) max(im)o / trib(unicia) pot(estate) IIII imp(eratori) X p(atri) p(atricae) co(n)s(uli) IIII designat(o) V censori] / T(ito) Caesar(i) Vespasiano imp(eratori) IIII pont]i]f(ici) co(n)s(uli) II des(ignato) III] / Caesar(i) Aug(usti) f(ilio) Domitiano co(n)s(uli) II p]rincip(i) [iuvent(utis) / C(aio) Calp(etano) Rantio Quirinale] Valerio Festo leg(ato) / ala [prima Tungrorum] Frontoniana / L(ucio) M[- - -]ore praefecto.

Ismeretes, hogy a feliraton szereplő lovascsapat a Flaviusok előtt Germania inferiorban állomásozott.⁹ A négy császár évében Germaniából Itáliába vonult, majd onnan Dalmatiába.¹⁰ A 80. évi diplomán az ala már a pannoniai csapatok között szerepel.¹¹ Aquincumi állomásozását a kutatás eddig szinte egyhangúlag a kilencvenes évekre tette, egy rövid carnuntumi tartózkodást követően.¹² Feliratuk szerint azonban a csapat már 73-ban Aquincumban volt és tábort épített. Ennek a tábornak a helyéről azonban már többet tudunk, mint a felirat utolsó feloldásának publikálása idejében.

Korábban ugyanis az óbudai alátábor helyét a későbbi legiotábor helyére vagy legalábbis annak közvetlen közelébe tételezte fel a kutatás. Így pl. az alátábor

decumana frontját vélték felismerni a Vörösvári út 7-ben, a későbbi legiotábor közepén feltárt cölöpszervezetű konstrukcióban, sőt egyéb, korai időre datálható ásatási metszetekben is Óbuda legkorábbi erődítményének maradványait vélték előkerülni.¹³

Az egymástól távol fekvő részletek azonban nem tartozhattak egyazon erődhöz. A leletanyag vizsgálatakor ugyanakkor kirajzolódott az a körzet, ahol – a Pó vidéki sigillaták előfordulása alapján – az alatábor és vicusának helye keresendő. Éppen e leletek alapján volt az is feltételezhető, hogy Óbudán akár két, időben egymást követő *castellum* is volt.¹⁴ Sőt, az sem zárható ki, hogy akár több, egymást követő korai katonai tábor meglétével kell számolnunk. Mégis, mai ismereteink szerint a felirat lelőhelye és közvetlen környéke az a hely, ahol az alatábor állott.

Már 1973-ban, a késő római erőd déli kapujának feltárásakor kerültek elő cölöplyukak, amelyek egy palánktábor része (talán éppen kaputorony) lehettek.¹⁵ Szintén a késő római erőd déli frontjánál, a délkeleti saroktorony feltárása során fakonstrukciójú torony maradványai (cölöplyukak, tetőfedő téglák) kerültek elő, egy kelet-nyugati irányban folytatódó cölöpsorral együtt. Ugyanott a toronynál korábbi, észak-déli irányú *fossát* is megfigyelhettünk.¹⁶ E körzetben tehát két egymást követő tábor is állhatott. E lelőhely közvetlen közelében, attól mintegy 60–100 m-re délnyugati irányban, feliratunk tényleges lelőhelyénél, egy még befejezetlen ásatás során a kőépületek alatt agyagfalú épületeket és cölöplyukakat figyeltünk meg.¹⁷ (1. kép) A kőépületek azonos tájolásúak a korábbiakkal, és legkorábban a 2. század 1. felében

épülhettek az előbbieik elplanírozása után. Így bizonyosnak tekinthetjük, hogy a lovascsapat tábora itt volt, és az is valószínűsíthető, hogy ezt a tábort határolta keletről az említett korábbi, észak-déli irányú *fossa*.¹⁸ Pontosabb periodizáció és datálás csak további ásatások eredményeképpen lesz lehetséges, ugyanis a római kori épületeket a fölöttük fekvő középkori házak miatt csak igen kis mértékben lehet kutatni, s egy részük csak korábbi leletmentésekből ismert. A korábbi épületmaradványok egy föld-fa konstrukciójú, két építési periódust mutató táborhoz tartoztak. Feltételezzük azonban azt is, hogy a kőépítmények is katonai rendeltetésűek voltak.¹⁸

A másik aquincumi *auxiliaris* tábor, amely Óbudától mintegy 3 km-re délre a Várhegy lábánál, a későbbi Víziváros területén feküdt, és még korábban, Claudius uralkodása alatt épült, 68 után, az *ala Hispanorum prima* eltávozása után aligha lehetett az *ala Prima Tungrorum Frontoniana* állomáshelye.¹⁹ Az *ala Hispanorum Auriana* táborozására pedig csak 69 után kerülhetett sor ebben a táborban, mivel az *ala* a 69. évben még Noricumban volt.²⁰ Ez az *ala* egyébként 107-től már a ractiai hadsereghez tartozott.²¹

Az *ala prima Tungrorum Frontoniana* aquincumi állomásozásának időtartamáról pontosabban mondani nem tudunk, és az óbudai alatábor átépítése sem köthető még csapattesthez. Valószínű azonban, hogy a csapatot Traianus uralkodása idején, vagy valamivel később, a tartomány két részre osztása után Camponába helyezték, míg Hadrianus uralkodása alatt végérvényesen Dacia-ba nem vezényelték.²²

Jegyzetek

1. E. TÓTH-G. VÉKONY, Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus, ActaArchHung 22 (1970) 133–161, Taf. 22; A. MÓCSY, Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire (London-Boston 1974) 80 sk.; GABLER D. ArchÉrt 104 (1977) 145 skk.
2. KÉRDŐ K., RégFüz 35 (1982) 34; ArchÉrt 104 (1982) 298.
3. SZILÁGYI, J. Die römische Okkupation von Aquincum und Nordostpannonien. In: Laureae Aquincenses memoriae V. Kuzsinszky dicatae. Diss.Pann. II 10 (Budapest 1938) 287 skk.
4. TÓTH-VÉKONY, i. m. 43.
5. A felirattörödékek mérete:
 - a) M: 53 cm, Sz: 51 cm, V: 17 cm,
 - b) M: 48 cm, Sz: 46 cm, V: 17 cm,
 - c) M: 36 cm, Sz: 32 cm, V: 17 cm.
 Betűmagasságok: 3. sor: 7 cm, 4. sor: 6 cm, 5. sor: 5,5 cm, 6. sor: 5 cm, 7. sor: 4,5 cm.
A feliratos mező profilált keretben, a keret szélessége 12 cm.
6. Calpetanus helytartóságáról: A. DOBÓ, Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinziäle Ver-

- waltung (Budapest-Amsterdam 1968) 33 sk; PIR¹ I 272 sk, PIR² II 46; PWRE III (1897) 1363 sk.; CIL II 1477, 4799: a helytartó neve rövidített formában.
7. H. DEVIJVER, Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum I–III. Symbolae ... Lovaniensis A 3 (Leuven 1976–1980) összeállítása alapján a praefectus neve nem azonosítható.
8. Vö. CIL III 11193–11196; ILS 253
9. A csapattest történetéről: E. STEIN–A. RITTERLING, Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat (Wien 1932) 137 skk.; W. WAGNER, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus (Berlin 1938) 76 skk.; T. NAGY, ActaArchHung 7 (1955) 52 skk.; G. ALFÖLDY, ActaArchHung 14 (1962) 262; Uő., Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior, Epigr. Studien 6 (Düsseldorf 1968) 38 skk.; J. SMEESTERS, Les Tungris dans l'armée romaine. Etat actuel de nos connaissances. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Internat. Limeskongresses in der Germania inferior, 1974 (Köln 1977) 175 skk.; P. A. HOLDER,

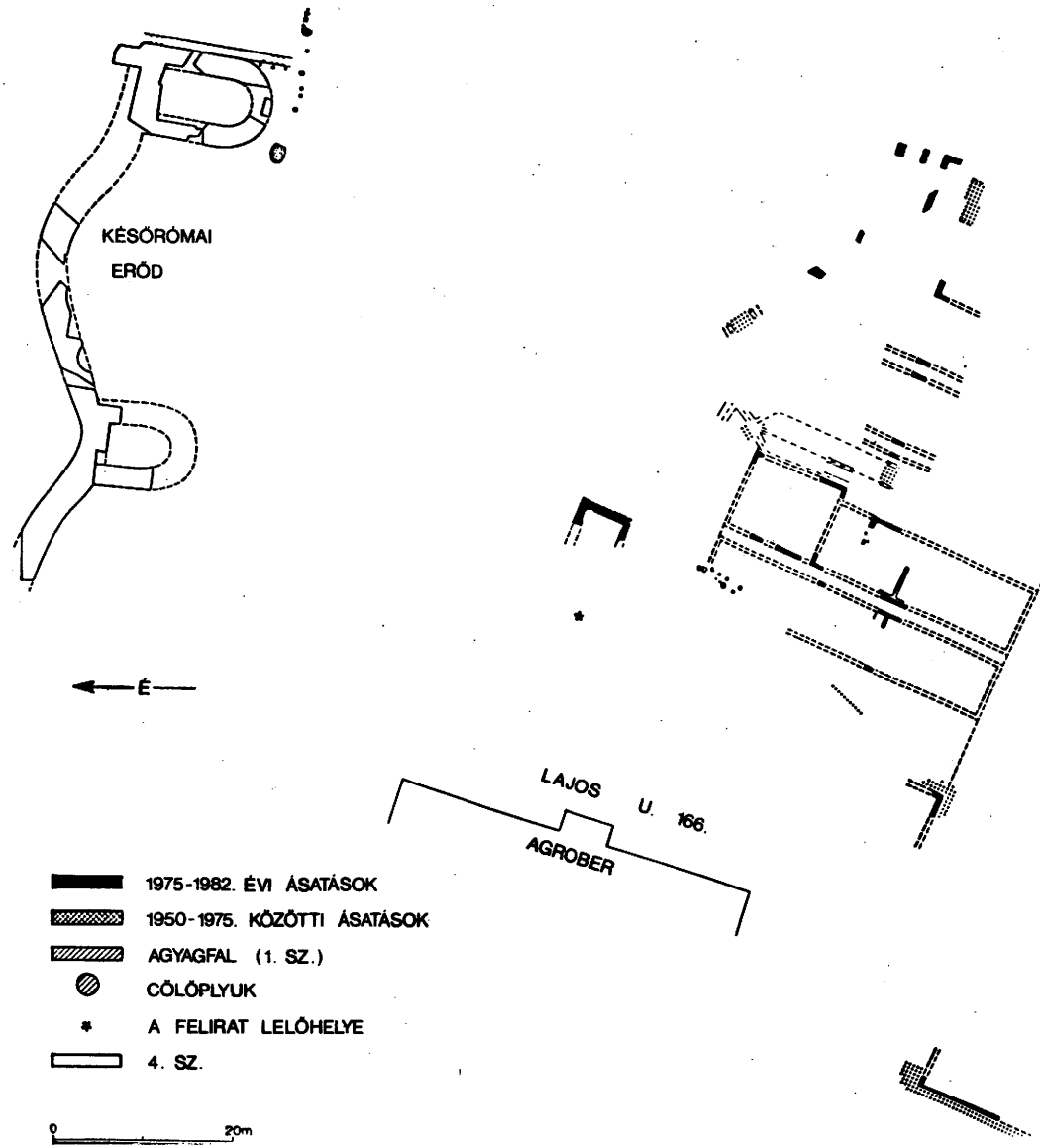
- The Auxilia from Augustus to Trajan. BAR Internat. Ser. 70. (Oxford 1980) 292 skk. és passim; A csapat nevéhez: E. BIRLEY, *Alae named after their commanders*. *Ancient Society* 9, (1978) 267.
10. G. ALFÖLDY, *Hilfstruppen* (lásd 9.j.) 40; SMEESTERS, i. m. 175; Az ala dalmatiai tartózkodásáról: CIL III 9735.
 11. CIL XVI 26.
 12. Az ala carnuntumi állomásozásáról: WAGNER, i. m. 76; NAGY, i. m. 139; MÓCSY, PWRE Suppl. IX (1962) 620; TÓTH-VÉKONY, i. m. 139; CIL III 6485. Smeesters szerint az alát csak Pannonia kettéosztása után helyezték Aquincumba.
 13. NAGY T., *ActaArchHung* 23 (1971) 72; Uő., *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des X. Internat. Limeskongresses in der Germania inferior*, 1974 (Köln 1977) 359. GABLER D., *ArchÉrt* 104 (1977) 145.
 14. PÓCZY K., *BudRég* 24 (1976) 138 skk.; GABLER D., *ActaArchHung* 28 (1976) 22, 77.; Uő., *ArchÉrt* 104 (1977) 145 skk.
 15. PARRAGI Gy., *BudRég* 24, (1976) 138 sk. 43. kép; GABLER D.; *ActaArchHung* 28 (1976) 77; Uő., *ArchÉrt* 104, (1977) 145 skk.
 16. NÉMETH M., TOPÁL J., *RégFüz* 32 (1979) 41.
 17. Kérdő Katalin publikálatlan ásatása 1981–82-ben. A cikk írásának időpontjában (1983) még befejezetlen, korlátozott méretű folytatására 1984-ben került sor. Lényegében e feltárások során sikerült Kérdő Katalinnak a korábbi leletmentések és feltárások során előkerült fal-, út- és csatornárezletek alapján a *castellum* jellegzetes barakkrendszerét felismerni, amelynek alapján ezt az épülete-
 - gyűttest az alatabor kaszárnyáiként határozta meg. A terület további feltárását Kérdő Katalin több éves távolléte miatt 1986-tól Németh Margit folytatta. (Az eredményekről I. a kötetben lévő beszámolót).
 18. A vízvárosi táborról: A. MÓCSY, PWRE Suppl. IX (1962) 634; NAGY T., *Budapest Története* (Budapest 1973) 86, 113 (3. j.); PÓCZY K., RLIU (1976) 88; RADNÓTI A., Buda régészeti emlékei. *In: Magyarország műemléki topográfiája IV. Budapest műemlékei* (Budapest, 1955); PÓCZY K., *BudRég* 16, (1956) 31, KABA M., *BudRég* 20, (1963) 289, 296 skk.; TÓTH-VÉKONY i. m. további irodalommal a csapatörténethez.
 19. Tacitus, *Hist.* III. 5.
 20. CIL XVI 55. 105.
 21. Valószínű, hogy az *ala* a 90-es években Carnuntumban volt. Vö. CIL XVI 61. és WAGNER i. m. 76. Ebben az esetben nem kizárt egy második tartózkodás Aquincumban vagy a környékén. A kérdés az *ala* néhány feliratának kérdéses datálásával függ össze: NAGY T., *ActaArchHung* 7 (1955) 52 skk.; FITZ J., *Alba Regia* 2–3 (1963) 33, 39, 44; NAGY T., *BudRég* 22 (1971) 110 sk.; Uő., *Budapest Története* (Budapest 1973) 93. Az a tény, hogy az *ala* szinte valamennyi feliratos emléke másodlagos lelőhelyről került elő, talán éppen arra enged következtetni, hogy eredeti lelőhelyük Óbudán volt, vagyis már a római korban elhurcolták őket onnan, a terület be- és átépítése miatt.
 22. Az *ala* daciai állomásozásáról: SMEESTERS i. m. 176.

ZUR FRAGE DER BESETZUNG VON AQUINCUM IM 1. JAHRHUNDERT

Die Fragen der frühen Besetzung standen in den vergangenen zwei Jahrzehnten pannonischer Forschung mehrfach im Vordergrund. Einen wichtigen Fortschritt für die Erforschung der Geschichte des pannonischen Limes im 1. Jh. bedeutete die Revision der in Óbuda gefundenen Bauinschrift, die Endre Tóth und Gábor Vékony vornahmen und in deren Zusammenhang die Autoren die Geschichte des pannonischen Limes zur Zeit der Flavier in ein neues Licht rückten. Zehn Jahre später gelangten in der Nähe des ursprünglichen Fundorts, südlich der Árpád-Brücke, zwei weitere Fragmente der Inschrift zum Vorschein, die die von den beiden Autoren vorgeschlagene Datierung bekräftigten, lediglich mit einer Abweichung: bei der das *castellum* von Óbuda im Jahre 73 n. Chr. errich-

tenden Reitertruppe handelte es sich nicht um die von ihnen angenommene *ala I Hispanorum Auriana*, sondern die *ala prima Tungrorum Frontoniana*. Aufgrund dessen sowie der Zusammenfassung der Ergebnisse früherer und neuerer Freilegungen in diesem Gebiet konnten wir bereits 1984 mit großer Sicherheit die Stelle des im Jahre 73 erbauten Reiterlagers auf das Gelände zwischen Lajos utca und Árpád fejedelem útja, in unmittelbarer Nachbarschaft der Synagoge von Óbuda lokalisieren.

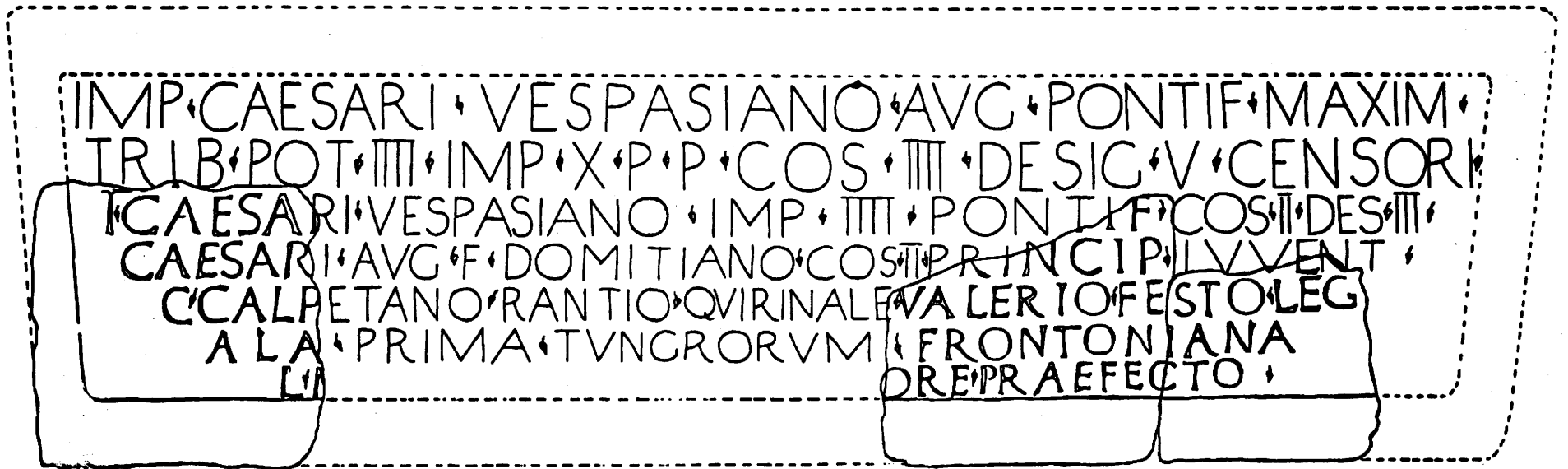
K. Kérdő–M. Németh
Historisches Museum der Stadt Budapest
Museum Aquincum

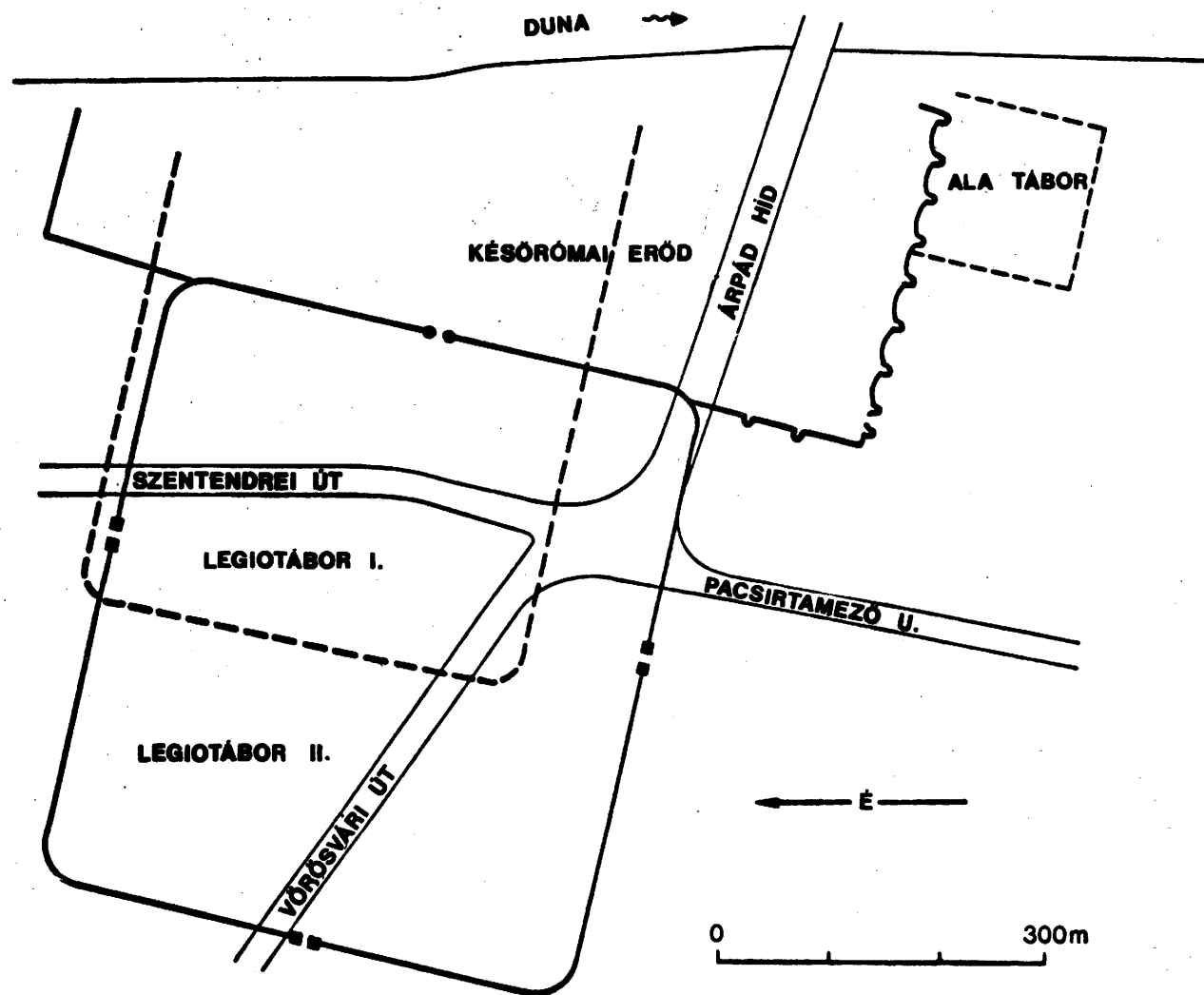
1. kép: Feltárások az *ala I Tungrorum Frontoniana* táborának területén
 Abb. 1. Ausgrabungen im Gebiet des Lagers der *ala I Tungrorum Frontoniana*

2. kép: A castellum építési feliratának töredékei
Abb. 2. Die Fragmente der Bauinschrift des Kastells

3. kép: A felirat rajzi kiegészítése
 Abb. 3. Zeichnerische Ergänzung der Inschrift

4. kép: Az alatábor helyzete Óbudán
 Abb. 4. Die Lage des Alenkastells

KUTATÁSOK AZ AQUINCUMI ALATÁBOR TERÜLETÉN

1986-ban nyílt lehetőség arra, hogy az óbudai alatábor területén nagyobb felületre kiterjedő kutatásokat végezhessünk. A korábban ott végzett ásításokról és a táborépítési felirat újabban előkerült darabjairól az aaleni limeskongresszuson számoltunk be.¹ Az újabb feltárásokat a tábor beépítendő északkeleti negyedére koncentráltuk. A jelen beszámoló közös munka eredményein alapul: a korábbi és újabb ásítások topográfiai eredményeinek összesítése.²

Az új ásítások során sikerült a castellum elhelyezkedését és kiterjedését pontosabban meghatározni. Megállapíthattuk, hogy a késő római erődötől délre fekvő épületegyüttes, a Dunától alig 100 m távolságra az alatábor részét képezte. Az a cölöpszerkezetű torony azonban, amelyet a késő római erőd délkeleti sarok-

tornya alatt és mellett figyeltünk meg, és a castellumhoz tartozónak véltünk, más építményhez, de legalább is más építési periódushoz tartozhatott.³ (1. kép)

Időben és anyagiakban korlátozott kutatási lehetőségeink azonban nem tettek lehetővé teljes körű topográfiai és stratigráfiai kutatást. Ezért azt a megoldást választottuk – kényszerűségből –, hogy legalább egy összetartozó topográfiai egység kiterjedésének, szerkezetének kutatását végezzük el. Ez értelemszerűen a feltárás során egyre jobban felismert kőtábor volt. Ezért a rendelkezésünkre álló beépítendő területen így sikerült a castellum helyének, védműveinek és utcahálózatának a meghatározása, olykor a más építési periódusok, vagy más építményekhez tartozó emlékek kutatásának a rovasára.

A védművek

A feltárás során előkerültek a bevezetőben említett épületegyüttest északról határoló védművek, s így meghatározhattuk a castellum északi frontját, amelyet két V alakú árok övezett. Az északabbra húzódó 1. sz. árok 3,20 m széles, 2,50 m mély volt, betöltésében sok agyagtégla és agyagtörmelékkel, faszénnel, amelyek nyilvánvalóan egy föld-fa szerkezetű táborfalból származtak. Ez a fal azonban ezen az általunk kutatott ponton nem maradt meg. A második V alakú árok 3,5 m távolságban az elsőtől délre került elő, szélessége 3,80 m, mélysége 2,20 m volt. Kőtörmelékes betöltése jelezte, hogy kőből épült táborfal tartozott hozzá. Az előkerült 1,1 m vastag, belső támpillérekkel megerősített táborfalat több pontján teljesen, vagy lábazati szintjéig kiszedték. Nagy valószínűséggel feltételeztük,

hogy e kőtábor keleti falának egy szakasza került elő még a 70-es években, egy középkori településrészlet feltárása során, amelyet az Árpád fejedelem útja – Tél utca kereszteződésétől kissé délre végeztek.⁴

Annak idején nem volt lehetőség az ÉD-i irányú, 1,1 m vastag falszakasz további kutatására, s az 1986 évben sem tudtuk a keleti táborfal újabb szakaszát feltárni, a sok újkori pince és nagy mélységű beásás miatt. Mivel azonban az eddigi alaprajzi adatok nem mondanak ellene, a tábor körvonalainak kiserkesztésénél ezt a Tél utcánál előkerült fal helyzetét vettük figyelembe. E feltételezésünk helyességét a porta praetoria megtalálása bizonyította. Tornyokat viszont ezidáig még nem találtunk.

Kapuk

Mindkét kaputornyával csak az északi kapu, a porta principalis sinistra ismert. A két négyszögletes kaputorony közül a keleti már korábban, egy középkori ház feltárása során előkerült. Mivel ennek a kaputoronynak a nyugati részét, a kapuátjárót, valamint a toronyhoz csatlakozó táborfalszakaszt a középkori építkezések elpusztították, az építmény rendeltetését az akkori ásítások során nem ismerhették fel.

Az újabb ásítási eredmények alapján bizonyossá vált, hogy az épületrészben az északi táborkaput kell látnunk, sőt a nyugati kaputorony nagyobb részét is sikerült feltárni. A négyszögletes 6,7 x 6,5 m alapterületű, a táborfal síkjából 0,80 m-rel kiugró kaputornyot kívülről kiskvaderekkel burkolták. A kapu maradványainak elplanírozása fölött késő római szint, azon pedig középkori út-

szintek húzódtak. A torony belsejében megfigyelhető pusztulási szint alatt sóderes járószint került elő, ez alatt pedig a torony építését megelőző cölöpnymom. A két kaputorony közötti kapubejáró mintegy 7,5 m széles lehetett, amelyet középpillér is kettéoszthatott.

A kaputornyok helyzetének ismeretében utólag megállapítható, hogy az építési felirat darabjai e kapu elplanírozásából kerültek elő.⁵

A feltárt belső épületek és utak helyzete alapján meghatározható volt a keleti kapu, a porta praetoria pontos helye is. Feltárására 1990-ben került sor, amikor a tábor északkeleti negyede fölé épített Aquincum szálló környezetét az építkezés befejezését követően rendezték.

A rendelkezésünkre álló, mindössze 7 x 7 m-es felületen a keleti táborfal és a porta praetoria északi kaputor-

nyának csatlakozása került elő. A táborfal vastagsága a vizsgált helyen 1,1 m volt, s az alapozása folytatódott a torony alatt is. A torony belső mérete KNY-i irányban: 5,2 m. A toronyfal vastagsága az északi oldalon: 1,2 m. A toronyfal belső ÉK-i és ÉNy-i sarkát még feltárhattuk, de a torony déli felének kiásására, ill. a teljes kapu feltárására a területi adottságok miatt nem volt lehetőségünk. Feltűnő volt azonban az északi kapu, a *porta principalis sinistra* építésmódjától való eltérés: a feltárt szakaszon a toronyfal alapozásán hatalmas kváderkövek feküdtek, ami arra mutat, hogy ez a kapu jóval magasabb, erősebb konstrukciójú, monumentálisabb épít-

Úthálózat, belső épületek

Az újabb és régebbi ásások során több ponton is előkerült útrészletek figyelembe vételével rekonstruálható volt a *castellum* beosztása, a *via principalis*, a *via sagularis* nyomvonala. Előkerült a *principiát* nyugatról és északról határoló úttest részlete, valamint a legénységi kaszárnyák között húzódó utcák. Ez utóbbiakban a szennyvízcsatornákat, a *via sagularis* mellett pedig az északi fő gyűjtőcsatornát lehetett több ponton is megfigyelni. Ezt a gyűjtőcsatornát a tábor utolsó építési periódusában építhették, mivel valamennyi korábbi szintet keresztülvágták a létesítések.

A *via principalis* nyugati oldalán állott a *principia*, amely mintegy 30 x 30 m alapterületet foglalt el. Az épületet kizárólag a területen korábban, többnyire közműárokban végzett megfigyelések alapján lehetett lokalizálni. E leletmentések során felmérték a *principia* nyugati zárófalát az északnyugati épületsarokkal és a kívülről szegélyező útfelülettel, valamint az épület déli traktusának egy részét.

Mivel déli kiterjedése csak hozzávetőleg ismert, a *via praetoria* nyomvonala csak közelítőleg határozható meg. A *principia* belsejében jelentősebb leletmentés nem volt,

Kiterjedés, építési periódusok, datálás

Elsősorban a kőtáborok részleteinek feltárása volt lehetséges. Az eddigi adatok alapján a *castellum* szélessége (É-D-i irányban) mintegy 140 m, hossza (K-Ny-i irányban) mintegy 180–200 m lehetett. Az eddigi eredmények részletes értékelésén kívül további kutatás szükséges ahhoz, hogy a *castellum* alaprajzát és lehetőség szerint a korábbi periódusokból származó építményekét is, valamint a sztratigráfiai ismereteket teljesebbé tegyük. Noha végleges kronológia még nem állapítható meg, annyi biztos, hogy a Kr. u. 73. évi feliratban szereplő lovascsapat tábora ez volt. Nemcsak az szól emellett, hogy a kapu bontási rétegeből került elő a felirat, hanem az is, hogy a kőtábornak palánktábor előzménye is van. A tábor megtalált két árkából a leletanyag nem megy túl a 2. század 2. felén (az északi árok esetében), ill. a 3. század elején (a déli fossánál). Az agyagfalú épületek padlószintjéről származó leletek ugyancsak nem tehetőek a 2. század elejénél ké-

mény lehetett, valószínűleg többosztatú bejárattal. Ezek a bejárat nyílások a Tél utca úttestje alá eshetnek, a déli kaputorony pedig az úttest déli fele alatt, vagy közvetlen amellettt keresendő. (Ezért kicsi a valószínűsége annak, hogy éppen ezt a részt s ezzel együtt további feliratot, vagy szobrászati dísz sikerüljön a közeli jövőben itt feltárni. Sajnos, az eddigi megfigyeléseink szerint a középkori településréteg a falak felmenő részéből alig-alig hagyott meg valamit.)

A kaputorony építési szintje alatt vékony, agyagos planírozás húzódott, más, korábbi építmény meglétére utaló jelenséget azonban nem lehetett megfigyelni.

korábbi, fa-föld periódusát így nem kutathatták. Tervszerű feltárássra pillanatnyilag nincs lehetőség.

A bal *praetenturában* négy kőből épült legénységi kaszárnyaépület részletei kerültek elő. Néhány ponton korábbi építési periódushoz tartozó részleteket is meg lehetett figyelni. Ezek vakolt, olykor kőalapozású agyagfalak voltak, ezidáig azonban teljes alaprajz nem egészíthető ki. A kőépületek a korábbi épületek tájolását, sőt olykor a falainak nyomvonalát is követték. Az egyes *contuberniumok* száma, az egyes kaszárnyaépületek teljes hossza még nem ismert, mivel teljes területük nem volt feltárás céljára hozzáférhető. A fejeépület hossza (É-D-i irányban) 11 m volt, (a keleti épületben csak 6,6 m), szélessége 9 m, a legénységi résznél 7,8 m. Az egyes barakkok közötti út 5 m széles, kétoldalt 1,2 széles *porticus*-ról nyíltak az egyes *contuberniumok*. A barakkok között hátul húzódó síkator 1,2 m volt. A fejeépületben terrazzo padló és fűtőcsatorna is előkerült, a legénységi részben az elválasztó falakat agyagból építették. Mind a barakkok előtti *porticus*-ban, mind a közöttük húzódó utcákban szintemelést lehetett megfigyelni.

sőbbi időre. Sajnos, a legkorábbi szintek feltárására a rendelkezésre álló idő és anyagi fedezet korlátai miatt nem kerülhetett sor. A nyitva maradt kérdések ellenére annyi elmondható, hogy a korai építési periódusok az 1. század végére tehetőek, a kőbeépítés a 2. század első felében történhetett és a kőtábor tájolása meg egyezett a föld-fa *castellum*-éval.

A datálás további finomítása, különösképpen a korábbi periódusokra vonatkoztatva még feltétlenül szükséges. Ezidáig még nem figyeltünk meg olyan pusztulási réteget, amely Domitianus dunai háborúival, vagy a markomann háborúkkal lenne összefüggésbe hozható.

A *castellum* jelentőségét mutatja, hogy a legiotábor megépülte után, annak közvetlen közelében (nem távolabb mint 300 m) tovább használták, sőt kőbe építették.

Feltételezhető, hogy a terület továbbra is megtartotta katonai jellegét egészen a 4. századig. Úgy tűnik,

a tábor elhagyása után sem került ide a *canabae*hoz tartozó civil jellegű épület. Az egyetlen ponton, ahol idáig késő római épületekre bukkantunk – az egyik kaszárnya fejrészében a bal *praetentura* területén – egy 4. századra tehető építési felirat került elő, amely egy katonai *scola* újjáépítéséről emlékezik meg.

A további megszálló csapatok meghatározásához, amelyek az *ala prima Frontoniana Tungrorum* elvonulása után itt állomásozhattak volna, az ásatások újabb bizonyítékot nem szolgáltatottak. Rendkívül feltűnő a fegyverek és katonai felszerelési tárgyak teljes hiánya. Ez részben a középkori beépítettséggel és újkori bolygatással s beépítettséggel magyarázható, másrészt az-

zal a körülménnyel, hogy éppen az említett bolygatásoktól kevésbé érintett korábbi periódusok feltárására nem volt lehetőségünk.

Azok a kronológiai és topográfiai kérdések, amelyekre az idáig feltárt teljes leletanyag kiértékelése után sem kaphatunk biztos választ, a déli oldal feltárásai nyomán részben megoldhatók lesznek. Ilyen lehet a kőtáborot megelőző *castellum*(ok) pontos száma és kiterjedése, a korai építkezések alaprajzi kutatása.

A déli, még beépítetlen részek részleges feltárása azért is szükséges, hogy azt, mint a tábor utolsó, még beépítetlen negyedét a további beépítéstől és így az elpusztítástól a későbbi kutatás számára megóvjuk.

Jegyzetek

1. M. NÉMETH–K. KÉRDŐ, Zur Frage der Besetzung von Aquincum im 1. Jahrhundert. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. (Vortäge des 13. Internationalen Limeskongress, Aalen 1983 (Stuttgart 1986) 384–388. Lásd e cikket a jelen kötetben is.
2. BERTALAN H., ArchÉrt. 99 (1972) 269; ALTMANN J., ArchÉrt. 101 (1974) 325; BERTALAN H., RégFüz 26 (1976) 76; FACSA DY A., RégFüz 29 (1976) 29; PÓCZY K., ArchÉrt 103 (1976) 292; BERTALAN H., RégFüz 30 (1977) 54; BERTALAN H., RégFüz 31 (1978) 100; BERTALAN H., ArchÉrt 106 (1979) 289; KÉRDŐ K., RégFüz 35 (1982) 34; KÉRDŐ, K. ArchÉrt 109 (1982) 298; KÉRDŐ K., RégFüz 36 (1983) 35; NÉMETH M., RégFüz. 36 (1983) 36; NÉMETH M., ArchÉrt 110 (1983) 294; KÉRDŐ K., RégFüz 38 (1985) 38; NÉMETH–KÉRDŐ, 386; NÉMETH M., RégFüz 40 (1987) 39; 41 (1988) 30.
3. NÉMETH–KÉRDŐ, 386 és Anm. 16.
4. ALTMANN J., RégFüz 27 (1974) 87.
5. NÉMETH–KÉRDŐ, 384. skk, NÉMETH M., RégFüz 44 (1992) 30.

FORSCHUNGEN IM GEBIET DES ALA-LAGERS VON AQUINCUM

Die Stelle des im Jahre 73 n. Chr. unter Kaiser Vespasianus in Óbuda errichteten Reiterlagers wurde von uns 1984 auf das Gebiet zwischen Lajos utca–Árpád fejedelem útja–Tél utca, in unmittelbarer Umgebung der Synagoge von Óbuda lokalisiert. (S. dazu den Beitrag in diesem Band).

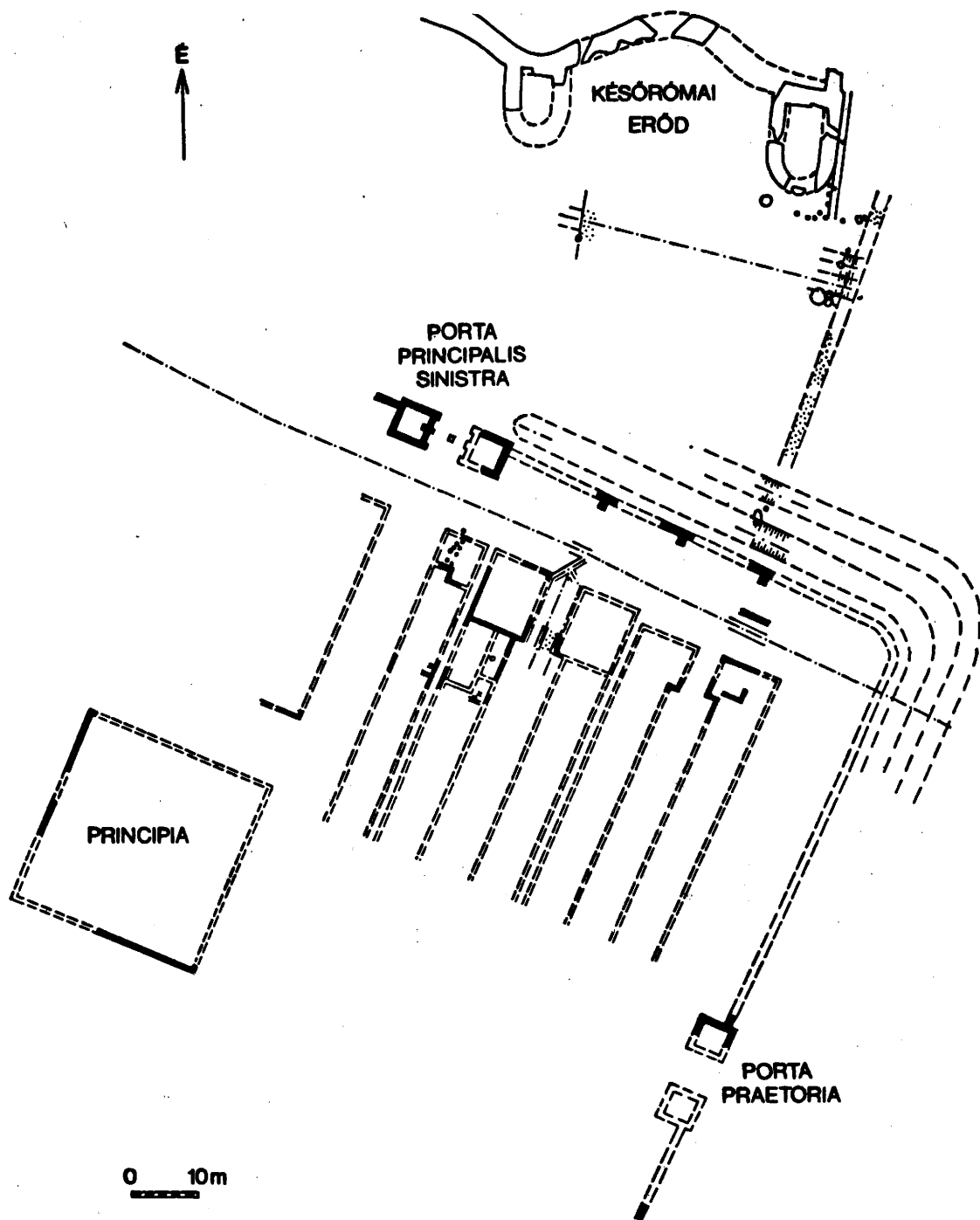
Zur Bestätigung dieser Annahme bot sich 1986 anlässlich der Freilegung Gelegenheit, die dem Bau des Hotels Aquincum vorausging. Zwar waren der Grabung sowohl materiell, als auch zeitlich zu enge Grenzen gesetzt, als daß auf der etwa 4500 m² umfassenden Fläche sämtliche topographischen und chronologischen Probleme hätten gelöst werden können; doch ermöglichte sie uns, die Stelle des Lagers, dessen Wehranlagen und Straßennetz zu bestimmen sowie das nördliche Tor und die *principia* zu beobachten.

Eine unerwartetes Ergebnis war die Auffindung des aus Steinen gebauten Lagers, das in unmittelbarer Nachbarschaft des Legionslagers, gleichzeitig mit diesem, noch lange Zeit, im großen und ganzen bis zum Ausgang des 2. Jahrhunderts benutzt wurde. Allerdings gelang es nicht, die genaue Zahl der dem Steinlager vorausgegangenen Kastelle zu ermitteln, deren Grundrisse zu erforschen. Keine Antwort gibt es vor-

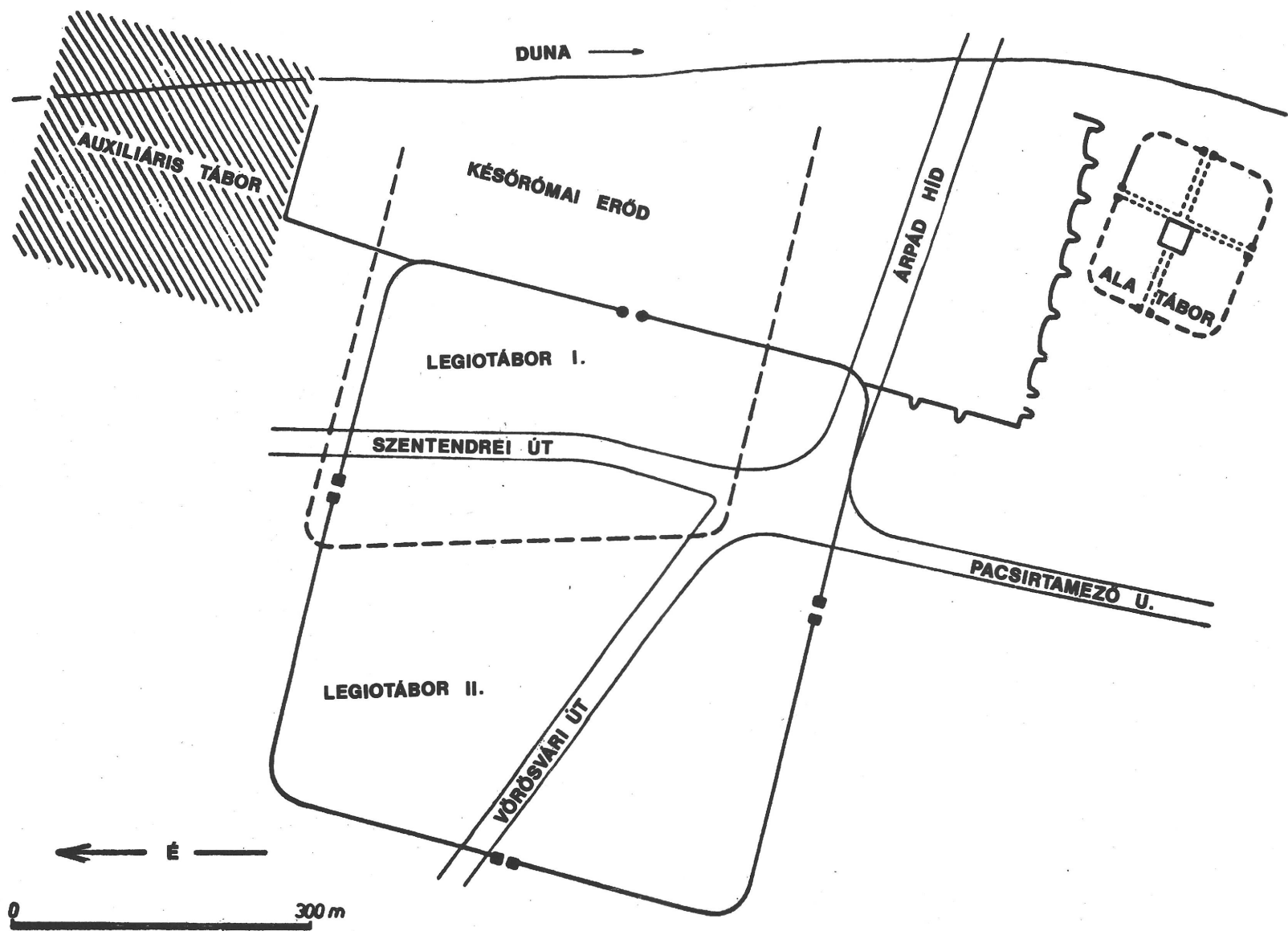
erst auch auf die Frage, zu welchem Gebäudekomplex die nördlich und nordwestlich des Lagers zum Vorschein gelangten Gräben und (Turm) Bauten mit Pfostenkonstruktion gehörten.

Aufgrund dieser Ergebnisse konnten danach der westliche Turm des Nordtores (*porta principalis sinistra*) und im Jahre 1990, an der mutmaßlichen Stelle des Osttores (*porta praetoria*), der Treffpunkt des nördlichen Torturmes und der Ostmauer des Lagers freigelegt werden. Mit Hilfe dieser Angaben läßt sich die südliche Hälfte des Kastells nahezu exakt bestimmen und erschließen. Jene chronologischen und topographischen Fragen aber, auf die man auch nach vollständiger Auswertung des Fundmaterials keine sicheren Antworten finden kann, werden mit Freilegung der Südseite teilweise zu lösen sein. Weitere Ausgrabungen sind gerade deshalb erforderlich, um das letzte, gegenwärtig noch unbebaute Viertel des Lagers für spätere Forschungen vor der weiteren Bebauung – und so vor dem sicheren Untergang – zu bewahren.

Margit NÉMETH
Historisches Museum der Stadt Budapest

1. kép: Feltárások az *ala I Tungrorum Frontoniana* táborának területén
 Abb. 1. Grabungen auf dem Gebiet des Kastells der *ala I Tungrorum Frontoniana*

2. kép: Az ala I Tungrorum Frontoniana táborának elhelyezkedése és kiterjedése
 Abb 2. Lage und Ausdehnung des Kastells der ala I Tungrorum Frontoniana